

УКРАЇНСЬКІ ГЕТЬМАНИ У ЛЬВОВІ

I

У давніших часах, триста – двісті літ тому, Галичину й Придніпрянщину лучили зв'язки далеко сильніші, ніж нам це сьогодні видається. Всі культурні почини, що зароджувалися в Галичині, знаходили зрозуміння й радісну зустріч над Дніпром, і навпаки, політичні змагання Придніпрянщини відбивалися завжди голосним гомоном аж під Карпатами. Окремими епізодами цих сердечних зносин обох країв бувала гостина українських гетьманів у Львові.

Запорозькі козаки були відомі в Галичині вже від перших десятиліть XVI в. Їхні походи на татар і турків будили у Львові зацікавлення й захоплення. Певне й до Львова час дочасу попадали січові лицарі і їх зустрічали тут із подивом і радістю. Але визначніших проводирів козаччини Львів вітав у себе тільки під кінець XVI століття.

Першим козацьким гетьманом, що його побачили у Львові, був *Іван Підкова*.

Як оповідають тодішні історики, він був із роду молдавських воєводів, а призивши добув собі через свою велику силу, що дозволяла йому ламати підкови руками. Він намагався здобути за допомогою козаків молдавське князівство, але похід йому не вдался і він мусів був вертатися з-під Ясс за Дністер. У Немирові поляки арештували його та відіслали королеві до Варшави. Король Степан Баторій виїздив тоді до Львова і наказав в'язня везти за собою. Багато визначних осіб вживало різних способів, щоб урятувати Підкову від кари, але це їм не повелося: турки рішуче домагалися Підковиної голови, й король засудив його на смерть. Щоб увільнитися від дальших прохань за Підкову, Баторій у день екзекуції виїхав зі Львова на лови. Засуд виконано на ринку у Львові 16 червня 1578 р. Підкова, виведений на місце смерті, сказав: “Мою голову й руки я стільки разів посвятив турецькою кров'ю, що тепер можу охоче їх скласти християнству в жертві”. Кат мечем зрубав українському лицареві голову. У тій хвилині, як падала голова Підкови, несподівано заломився дах над передсінком ратуша і впав на землю. Наляканий народ уважав це за небесний знак, що явно говорив про те, що Підкова покараний невинно. Церковне братство забрало тіло гетьмана до своєї церкви і поховало його, мабуть, у підземеллях церкви Успення при Руській вулиці.

Того ж таки 1578 року, у вересні під час побуту Баторія у Львові приїхало сюди посольство з п'ятьох осіб. Старшим був Андрій Лиханський, членами посольства були: Іван Подолянин, Хведір Дід, Іван Клинок і Пилип Коза. У провіді посольства був Янча Берер, родом маляр, довірений агент короля Степана Баторія, також мадяра з роду. Козаки мали намір порозумітися з королем про плату за сторожу границь.

Дня 16 вересня уложили з ними умови. Козаки в числі 500 людей мали служити під владою князя Михайла Вишневецького, що був старостою в Черкасах і Каневі. Вони зобов'язалися не ходити без дозволу за границю, на землі волоські, турецькі

й татарські, та обіцяли пильнувати всіх інших граничних приписів. Король визначив їм плату по шість литовських кіп грішми і сукно на убрання для кожного козака. Це були т. зв. реєстрові козаки, зведені у реєстр, тобто спис. Серед них були люди з усіх сторін України; було також 12 козаків і з Галичини, між ними якийсь Юрин з-під Львова.

Але в цьому реєстрі не могли поміститися всі козаки, що проживали на Запоріжжі, числено їх тоді вже на кілька тисяч. Вони далі ходили свobodно в походи, запускалися далеко за границю проти татар і турків, не зважаючи на всякі заборони польського короля. За непослух стрічала таких одчайдухів не раз тяжка кара. Одну з таких кар бачив і Львів у літі 1584 р. Один козацький відділ в 1583 р. напав на турецькі міста Ягорлик і Бендери над Дністром. Похід козаків удався, але як тільки вони вернулися додому, польські уряди почали арештовувати учасників. До тюрми у Львові привезли тоді більше, як 30 козаків здебільша з селянського та міщанського стану. У львівській тюрмі вони перебули цілий рік. Тимчасом між Польщею і Туреччиною велися переговори у справі козацьких нападів. Турецький султан рішуче зажадав, щоб арештованих козаків покарали смертю. Польський король згодився на це. Вліті 1584 р. приїхав до Львова польський канцлер Ян Замойський і в приявності турецького посла наказав покарати смертю понад тридцять козаків. В якому, місці і як виконали засуд, про це тодішні історики не пишуть.

В тому часі козацькі гетьмани змінювалися майже щорічно. Як гетьман згадується також князь *Кирило Ружинський*, що був у проводі козаків проти татар у 1585 р. Ружинський бував, мабуть, у Львові, бо ім'я його знаходимо серед перших фундаторів братства при церкві Успення.

Далі почалися криваві козацько-польські війни. Відгомін їх не раз доходив до Львова. Через Львів везли до Варшави взятого зрадою до неволі козацького отамана *Северина Наливайка* в 1597 р. Вій їхав зв'язаний на коні, але не втратив завзяття і коли переїздив попри латинську катедру, ще відгрозювався латинникам. Його покарано смертю у Варшаві: відрубали йому голову й четвертували тіло.

Бував у Львові й гетьман *Петро Сагайдачний*. Він походив із Самбірщини, з дрібної шляхти, вчився в Острозькій школі на Волині й у молодих літах мусів був переїздити через Львів. Можливо, що заїздив він до Львова й пізніше, вже як поважний козацький старшина, по дорозі до Варшави й вертаючись звідти у посольстві в справах української церкви й народу. Козацький літописець Самійло Величко оповідає, що у Львові король Жигмонт III поручив в опіку гетьманові Сагайдачному свого молодого сина Володислава, що виправлявся в похід на турків. Що Сагайдачний був близько знайомий із Львовом, зв'язаний з тутешнім міщанством сердечними нитками, про це свідчить його запис для львівського Братства у тиждень перед смертю, дня 15 квітня 1622 р., гетьман уложив тестамент, в якому серед інших записів призначив 1500 злотих на утримання вчителя у братській школі. Це була велика сума на ті часи (коло 6 тисяч франц[узьких] франків теперішньої валюти). Братство, за волею жертводавця, вживало ці гроші на удержання учителів.

Про зносини з Львовом гетьманів з 1630-х років не маємо певних відомостей. Можливо, що через Львів перевозили в 1635 р. гетьмана *Івана Сулиму*, що зруйнував польську твердиню Кодак коло Дніпрових порогів, а в 1638 р. гетьмана Павлюка, який зорганізував проти Польщі повстання. Обох їх зустріла у Варшаві смерть з руки ката.

II

Коло 1650-х років прийшли інші часи на Україні. Український народ скинув із себе чуже ярмо й заснував свою державу. На місце гетьманів-ватажків прийшов ряд гетьманів-володарів, що могутньо правили новою козацькою державою. Ці гетьмани також не забували про старий Львів.

Перший і найвизначніший гетьман Української держави, *Богдан Хмельницький*, був тісно зв'язаний ще з дитинства з Львовом, де, як виказали нові досліді, він перебув свої шкільні роки. Батько Богдана Михайло Хмельницький був урядовцем у добрах польського гетьмана Станислава Жолкевського у Жовкві. Можливо, що у Жовкві Богдан і народився. Михайло Хмельницький, людина, мабуть, мало свідомо, у всім слухав свого пана і певно на його доручення згодився віддати сина на науку до школи єзуїтів у Львові. Єзуїти саме в 1608 р. відкрили у Львові свою колегію і стягали до неї звідусіль учеників, навіть православних, щоб виховати їх у католицькій вірі. У тій єзуїтській школі Богдан Хмельницький перебув пару літ. Ближчих подробиць про саму школу маємо не багато. Шкільний будинок стояв десь коло теперішнього костела Єзуїтів, але самого костела тоді ще не було й ученики брали участь у богослуженнях тільки в малій каплиці. При школі були засновані два содаліції, релігійні братства для учеників: одне для старших, друге – для молодших. Майбутній український гетьман певно був примушений до єзуїтських богослужень. Можливо, що він і не знав, що на другому боці ринку, на Руській вулиці, є українське братство – славна Ставропігія, що веде боротьбу за права свого народу й ставить завзятий опір єзуїтській пропаганді. А може він познайомився з львівськими українцями й вони піддержали його та не пустили на дорогу денационалізації. У кожному разі цей побут молодого Хмельницького у Львові за шкільних часів мав дуже важне значення у житті гетьмана. Не дурно він полюбив Львів і вже про нього пам'ятав.

Згодом Хмельницький переїздив, мабуть, через Львів у 1638 і 1643 рр., уже як козацький сотник, у посольстві до Варшави.

...Але найпомітнішим був побут Богдана Хмельницького під Львовом уже тоді, коли він підняв повстання проти Польщі і як гетьман України ввійшов із військом до Галичини, перший раз у 1648 р., а вдруге в 1655 р.

У 1648 р. Хмельницький прийшов під Львів 8 жовтня. Козацьке військо почало окружати Львів від заходу й полудня. На так званій Вовчій горі при покутській дорозі (тепер Зелена вулиця) над вечір того дня появився гурт козаків на конях, між ними один старший на сивому коні. Це був Хмельницький. Він пильно придивлявся до місцевости й шукав місця на козацькі позиції. Увечері гетьманська квартира примістилася коло церкви св. Петра й Павла. Хмельницький не думав здобувати міста, а тільки для постраху пустив під міські мури нерегулярні відділи повстанців.

Міщани негайно розпочали переговори. У місті жив тоді старий католицький ксьондз-єзуїт Андрій Гонцель-Мокрський, що колись вчив Хмельницького в єзуїтській школі. Його вислали в посольстві до гетьмана.

Богдан пізнав свого вчителя, зворушений обійняв його за ноги й дякував за давні науки: на старості забуваються всі прикrostі молодечих літ, а приходять на пам'ять самі тільки гарні моменти.

Гетьман згодився на переговори і тоді прийшло до нього посольство від міста Львова, в якому було три поляки, один вірменин та один українець, член Ставропігії

Павло Лавришевич. Гетьман прийняв їх у таборі в Лисиничах. Посли просили покірними словами пощадити Львів, всю вину війни складаючи на польські пани.

Хмельницький відповів їм, що причиною війни були справді польські пани.

“Тяжко було, – заявив гетьман, – стерпіти їхнє безправство й невиносимі кривди. На ці насильства тільки одна відповідь лишилась нам: взяти за зброю з вірою у справедливість нашої справи”.

Пізніше послы перейшли до гетьманської квартири коло церкви св. Петра й Павла. Тут мали нагоду пізнати всіх визначних козацьких старшин: Виговського, Богуна, Гладкого, Небабу, Кривоноса, Головацького й інших. Козацькі старшини показували міщанам здобич, що дісталася козакам під Пилявцями. Між іншим – висаджену дорогим камінням булаву польського вождя князя Заславського. У цей час Хмельницький був на розмові з татарським старшиною Тугай-беєм коло якоїсь “Робертової пасіки”.

Врешті по довгих переговорах Хмельницький згодився взяти окуп від міста. Дня 23 жовтня козацьке військо відступило з-під Львова.

Другий раз гетьман Богдан Хмельницький був під Львовом 1655 р., від 30 вересня до 8 листопада. Головна квартира його була тоді під церквою св. Юра. При ньому стояли козацькі старшини: Виговський, Тетеря, Носач, Ковалевський та інші. Як союзники українців прийшли тоді під Львів московські війська, але не було між ними згоди і все приходило до непорозумінь.

Міщани вислали до гетьмана тих самих послів, що й у 1648 р. Перший раз послы застали Хмельницького в його шатрі, де сидів він при столі на лаві “по турецьки”, із складеними навхрест ногами. Він прийняв послів згорда і заявив, що вже став паном всієї української землі і нікому ніяким способом її не віддасть. Потім був у гетьмана також львівський єпископ Арсеній Желиборський і просив пощади для Львова. Ставропігійське братство передало тоді гетьманському капеланові Іванові Гоголівському церковні книги свого видання.

Хмельницький і тепер не мав наміру нищити Львова, з яким в’язалися спомини його молодости. Також не хотів віддавати його у руки москалям. Отже він згодився прийняти окуп та відступити від міста. Дня 8 листопада гетьман попросився з Львовом і відійшов від міста. Він їхав Краківським передмістям, попри Краківську браму*, на сорокатім бахматі, за ним несли нову червону хоругву, бунчук із кінського білого хвоста, герб Хмельницьких Абданк (підкова з хрестом) на китайці білої краски, другу хоругву з образом св. Михайла, що списом пробиває смока; далі інші хоругви різних земель з усякими малюнками. “Тільки білого орла нашої Польщі не було”, – пише очевидець-поляк.

III

Наслідник Богдана Хмельницького на гетьманстві *Іван Виговський*, був під Львовом уже разом із Хмельницьким в 1648 і 1655 рр. Під час облоги 1655 р він виступив із докорами проти львівського магістрату, що у Львові переслідують українську церкву, й заявив: “Доки зайшла козацька шабля, доти й козацька держава мусить бути”. Під час свого короткого гетьманування 1657–1659 рр. Виговський у Львові не бував.

Але по зложенні булави Виговський приїхав до Львова як київський воєвода. Ставропігійське братство приймало його бенкетом. У тодішній касовій книзі

* Ця брама була там, де Краківська вулиця лучиться з Краківським майданом.

записано: “За вино панове (Братство) казали дати 14 золотих і риби ми носили за золотих 14”.

Знову дня 10 вересня 1662 р. при новім побуті Виговського у Львові на привітання “з розказу панів усіх” видано 5 горців петерцименту (рід іспанського вина) за злотих 20 і ще одне пuzдро вина, спровадженого з Данцігу за злотих 12. По тім поздоровленні Виговський “вписався у книгу братську і став братом нашої церкви”; записав касієр.

Гетьман *Юрій Хмельницький* був у Львові вже тоді, як зрікся гетьманства і постригся в ченці в березні 1664 р. Касієр братства записав: “Як отець Хмельницький приїхав, на його привіт видав я оце наперед за білий хліб 2 зл. 26. грошей. За 2 горці вина 8 зл., за риби 8 зл.; потім другим разом, як панове ходили до нього з просьбою о церковне срібло, забране його батьком*, за білі струцлі 24 грошей, за риби 5 зл., за вино 5 зл., за дві фляші 8 гр.”.

У братську книгу, як член Братства записаний теж *Павло Тетеря*, що був гетьманом на Правобережжі 1659–1663 рр.

В 1672 р. був під Львовом гетьман *Петро Дорошенко* завзятий оборонець самостійности України, що пробував за допомогою турків здобути волю батьківщині. Козацькі війська підійшли під Львів разом із турецькими 24 вересня 1672 р. Козаки висипали шанці на Шембековій горі (Цитаделі), Лисій горі (коло Високого замку) і на горбку під церквою св. Юрія. Львівські міщани не мали сили боронитися й почали переговори з турками і згодилися заплатити окуп. Як заложники лишалися в турецьким таборі визначніші міщани, м. ін. з українців Степан Лаврисевич і Петро Афендик. Дня 5 жовтня були представники міста в гостині у гетьмана Дорошенка та принесли йому в дарі вино. Гетьман говорив із ними довго про різні воєнні й політичні справи і на прощання передав їм образ Богородиці, добутий із рук татар, увесь порубаний; тільки було знати на ньому напис слов'янським письмом: “По рождестві Діва, по смерті Мати жива”.

Чи був коли у Львові гетьман *Іван Мазепа*, про це не маємо певних звісток. Дуже правдоподібно, що він переїздив через Львів, коли був у Галичині з військом у 1705 і 1707 рр.

Гетьман *Пилип Орлик* у Львові, мабуть, не був, хоч раз переїздив через Галичину. Орлик, як відомо, був вибраний гетьманом по смерті Мазепа в Бендерах 1710 р., але не міг вернутися на Придніпрянщину, що була під суворим режимом Петра I, і мусів лишитися за границею на еміграції, перебуваючи найбільше в Швеції. В 1721 р. вибрався він у подорож до Туреччини. Переїздив через Помор'я, Ганновер, Тюрингію, Чехію, Шлезьк, Краків і приїхав до Галичини в березні 1722 р. Гетьман їхав через Ярослав, Яворів. Недалеко було йому й до Львова, але він їхав інкогніто й боявся бути задержаним польською владою, тим-то, минаючи Львів, поїхав на Любінь, Комарно, Ходорів, Галич, Угринів до Вашковець, на турецькій території.

Даний текст – коректорський відбиток для “Календаря для всіх на 1940 рік” (Львів, 1939 р.), який не був опублікований. Це дещо підредагований текст статті з газети “Слово”.

Слово. – 1922. – Ч. 4. – 22 жовтня; Ч. 5. – 5 листопада; Ч. 7. – 12 листопада.

* В 1648 р. Ставропільське братство на приказ магістрату мусіло зложити частину срібла на окуп Хмельницькому разом з усім містом.